

Holger Hjeltnet.

HOLGER HJELHOLT

12. november 1887 – 21. maj 1977

Tale i Videnskabernes Selskabs møde den 13. april 1978

Af Povl Bagge

Holger Hjelholt blev født i Refsvindinge og boede til han var 18 år i et sydøstfynsk landsbymiljø. Indtrykkene fra denne tid prægede ham for bestandig. Han sugede i resten af sit liv næring af minderne fra Fyn, og i de erindringskitser som han skrev til forskellige fynske og københavnske aviser vendte han gerne tilbage til barndomstiden og -egnen; den personlige forbindelse holdt han ved lige ved jævnlige besøg hos slægtninge og gamle venner dér. Hans far drev et lille uldspinderi. Familien levede af nødvendighed nøjsomt, og Hjelholt var altid gammeldags nøjsom med materielle goder. Men i hjemmet dyrkedes interesser som sønnen også tog i arv. Hans far var en politisk vågen venstremand – Hjelholt blev født i provisorietiden – om sin mor siger han at hun elskede sang, digtning og historie, og hans morfar kunne fortælle om sine oplevelser i slaget på Dybbøl; det var med til at vække drengens kærlighed til sønderjysk historie. Hans forældre var grundtvigianere, Hjelholt voksede naturligt ind i et grundtvigsk menighedsliv, og dér blev han. I København hørte han til Vartov valgmenighed. Han gik først i Vormark grundtvigske friskole hvis lærer Knud Larsen var en ypperlig fortæller og gjorde Danmarkshistorien levende for børnene. Han lånte sin læselystne elev Grundtvigs oversættelser af Saxo og Snorre og drengen slugte dem. Også de nordiske sagn optog ham. Som god gammeldags grundtvigianer påstod han senere over for sin daværende kollega i Rigsarkivet William Norvin at grundlaget for en nordbos dannelse burde være »samlevethed med Nordens gude- og sagnverden«. Norvin som var klassisk filolog mente naturligvis at den klassiske oldtidskultur var det eneste sande dannelsesgrundlag. Det var også Knud Larsen, Henry George-pioneren Jakob E. Langes svigerfar, der først fortalte Hjelholt om George's ideer. De greb ham så stærkt at han fra 1911 en årrække var medarbejder ved

georgeistiske blade, 1917–20 medredaktør af *Retsstaten*, og 1916 medstifter af den sammenslutning der var forløber for Danmarks retsforbund. Senere fjernede han sig politisk fra retsforbundet men bevarede sympatien for flere af dets ideer.

1901 kom Hjelholt i den nyoprettede Hesselager latinskole. Overgangen fra den fri til den »sorte« skole var ikke let, men han fik gode kammerater – et par af dem blev hans venner for livet – og han fandt sig efterhånden til rette. De to sidste skoleår mindedes han endda som »en rig og skøn oplevelse« med et skær af »morgenrødens glans« over sig. 1906 blev han matematisk student – den gammelsproglige retning som han ville have foretrukket fandtes ikke på skolen.

På universitetet fulgte han først sin politiske interesse og begyndte at studere statsvidenskab, men Jens Warmings forelæsninger over Danmarks statistik kedede ham så meget at han snart foretrak cand. mag.-studiet med historie som hovedfag og dansk og tysk som bifag. Professor J. A. Fridericia fik ham til at tage eksamensspeciale i Tysklands historie i 19. årh. Det fik betydning for hans senere forskning. Hjelholt måtte sættes på aktier hos slægtninge og venner af familien for at han kunne holdes til bogen i København, og hans første studieår var trange. Han levede som adskillige andre fattige provinsstudenter yderst sparsommeligt, havde ingen kammerater, deltog ikke i studenterlivet og led af hjemvé. Han skrev senere om deltheden i sindet hos dem der som han var rykket op af deres naturlige grobund, og dette tvesind bevarede han vist til sin død. Hans økonomiske bekymringer var dog forbi da han 1909 kom på Regensen og fik kommuniststipendiet; dermed gled han ind i hvad han kalder »økonomisk velvære og vellevned«. 1912 blev han cand. mag., 1913 fik han universitetets guldmedaille for en prisopgave om Augustenborgerne, samme år blev han assistent i Rigsarkivet og 1923 dr. phil. I Rigsarkivet fik han hele sin embedsgerning. 1938 blev han leder af arkivets 1. afdeling, under rigsarkivar Linvalds ophold i Sverige 1943–45 var han konstitueret rigsarkivar og fra 1946, til han 1956 lod sig pensionere, overarkivar. Han var en overordentlig kyndig arkivmand. Han krævede meget af sine underordnede, men unge kolleger som han anså for dygtige kunne han vise stor venlighed. Mens han var ansat i Rigsarkivet led han to nederlag, og navnlig det første havde han svært ved at glemme: ved rigsarkivarskiftet 1934 søgte han forgæves embedet. Efter denne skuffelse håbede han at blive professor i historie, noget han mente at være »temmelig velegnet til«. Men han blev påny skuffet da han 1936 deltog i konkurrencen om et københavnsk professorat.

Inden jeg prøver at karakterisere Hjelholt som historiker må jeg nævne hans vigtigste arbejder. Gennem de 60 år han drev forskning ændrede han såvidt jeg kan se hverken sit syn på historikerens opgave eller sin metode væsentligt. Jeg kan derfor uden hensyn til kronologien gruppere hans produktion. Den er meget omfattende. Den rummer store og små bidrag til dansk lokalhistorie, til kongerigets almindelige historie, til Slesvigs eller Sønderjyllands historie, til tysk og engelsk historie. Desuden udgav han en lang række historiske kilder og forskellige hjælpemidler til arkivstudium. Jeg må hovedsagelig holde mig til hans bøger og nævner kun en lille brøkdelen af de mange tidsskriftafhandlinger han offentliggjorde (især i *Historisk Tidsskrift* og *Sønderjyske Årbøger*).

Hans første plan om et større videnskabeligt arbejde sigtede mod et emne der måtte ligge en ung og lidt romantisk mand fra landet nær, nemlig de danske møllers historie. Planen blev ikke realiseret, men en lille halv snes forstudier om enkelte møller og mølleproblemer lod han trykke 1916–45, de fleste i historiske amtsårbøger, hvor han også i 1920'erne og 1930'erne behandlede andre lokalhistoriske emner. Hans vægtigste lokalhistoriske arbejde er to svære bind om *Falsters Historie* fra middelalderen til ca. 1800 (1934–35), skrevet på tilskyndelse udefra. Navnlig skildringen af bøndernes liv og landbrugets forhold er indgående og værdifuld. Værket bygger for størstedelen på en gennemgang af næsten alle de tilgængelige utrykte kilder, men det er tænkt som folkelæsning og fremstillingen er som i flere af hans skrifter ikke uden lune.

Hans bidrag til kongerigets almindelige historie er kun få. Et af dem er den udmærkede kritiske afhandling *Et forspil til den store landbokommissions nedsættelse* (Hist. Tidsskr. 1939). Den reducerer den betydning for de store landboreformer som Hans Jensen i sin disputats havde tillagt et forslag fra herredsfoged Bering, og giver nye oplysninger om kommissionens forhistorie. Hans største arbejde i denne gruppe er afsnittet *Under Junigrundloven 1849–66* i jubilæumsværket *Den danske Rigsdag 1849–1949* (1949), som han var med til at redigere. Det er en oversigt over forhandlingerne på rigsdagen, samling for samling. Den viser hans grundige læsning af rigsdagstidende, men giver kun lidt om den større politiske sammenhæng og baggrunden for hvad der blev drøftet i tingene.

Det meste af hans produktion handler om Slesvig og det slesvigske spørgsmål. Hans interesse for emnet var vakt i hans barndom, den blev forstærket i studentertiden på en tur syd for Kongeåen hvor han opsøgte mennesker som H. V. Clausen havde givet ham adressen på, og genfor-

eningen gav ham den afgørende tilskyndelse til at forske i Sønderjyllands historie. Ved Sønderjylland forstod han hele Slesvig. I den kønne lille biografi *Christian Hansen junior. En talsmand for flensborgsk kongetro-skab* (1963) skriver han: »Vi sørger over tabet af landsdele, der var den danske nations odelsjord: provinserne øst for Øresund og den »halve part« af Sønderjylland med Ejderen som den gamle grænseflod mod det hellige romerske rige«; og »sørger« er her ikke et tomt ord. Hjelholt virkede efter Danmarks befrielse i pressen og i skriftet *For Sydslesvigs frihed* (1947) sammen med Knud Fabricius for at Sydslesvig kunne få lejlighed til at »orientere sig mod nord« og »vende tilbage til sin fortid«, til sydslesvigernes »sande hjem og det sande slægtskab« med det folk hvis mentalitet lå dem langt nærmere end de væsensfremmede preusseres. Hans standpunkt var historisk begrundet og befæstet gennem mange års studier.

Den første frugt af disse studier var disputatsen *Den danske Sprogordning og det danske Sprogstyre i Slesvig mellem Krigene (1850–1864)* (1923). Den er et vigtigt bidrag til belysning af den danske nationale politik efter treårskrigen. De Tillisch–Regenburgske sprogreskripter 1850–51 indførte bl. a. dansk skolesprog og afvekslende dansk og tysk kirkesprog i en række mellemslesvigske sogne hvor befolkningens sprog helt eller næsten helt var blevet tysk. Det var altså et forsøg på ved tvang at genvinde det tabte, et forsøg som virkede mod sin hensigt og blev udnyttet af tysk propaganda. På grundlag af et stort hidtil uudnyttet kildestof gør Hjelholt omhyggeligt rede for den slesvigske administrations motiver og handlinger og hvad der skete i de enkelte sogne og egne. Det er en fortrinlig redegørelse så langt den rækker, grundig og klar. Hjelholt blev dog kritiseret for at have anlagt undersøgelsen for snævert, noget der også blev indvendt mod flere af hans større arbejder. Opponenten Aage Friis savnede især en placering af sprogreskripterne og deres administration i den hele nationalliberale politik, en karakteristik af de ledende personer og deres forudsætninger og en klar vurderende konklusion. Et par af de punkter som efter Aage Friis' mening burde være behandlet i disputatsen belyste Hjelholt senere i en afhandling om sprogpolitikens fjende *H. L. Martensen og sprogreskripterne* (Hist. Tidsskr. 1929) og i den biografi af Regensburg der var færdigskrevet ved Hjelholts død. Om sprogforholdene i Slesvig i Regenburgs tid handler også et psykologisk interessant portræt af den mellemslesvigske præst Chr. Christiansen, som ikke var dansk nationalt bevidst, men som af religiøse

grunde ønskede dansk kirke- og skolesprog for dem der havde dansk talesprog (Sønderj. Årb. 1926).

Hjelholt blev naturligt medredaktør af den 5-binds *Sønderjyllands Historie* der udkom fra 1930–42, og han skrev til den afsnittet om perioden 1660–1805 (1940–42). Under forarbejderne kom han ind på det af Kr. Erslev behandlede omstridte problem hvad der statsretligt skete 1721 med den tidligere gottorpske del af Slesvig, som Frederik IV erhvervede efter Den store nordiske krig, et spørgsmål der har betydning for opfattelsen af arveretten til Slesvig. Sin undersøgelse forelagde Hjelholt 1937 i en tidsskriftafhandling, der noget omarbejdet indgik i bogen *Inkorporationen af den gottorpske del af Sønderjylland i kronen 1721* (1945). Hjelholt argumenterer skarpsindigt mod Erslevs opfattelse, som var at den gottorpske del blev inkorporeret i den kongelige del. Hjelholts konklusion fremgår af skriftets titel, den blev accepteret af nogle sagkyndige, men bestridt af andre. Han var samtidig nået til det også mod Erslevs opfattelse stridende resultat at kongelovens mandlig–kvindelige arvefølge fra 1721 var indført i hele Slesvig, jfr. hans afhandling *Om enevældens gyldighed i hertugdømmet Slesvig* (Sønderj. Årb. 1945). Han er en af de få af Erslevs elever der har søgt at rukke mesterens overvældende autoritet.

Det større værk af Hjelholt der er lettest tilgængeligt for almindelige læsere er nok *Sønderjylland under Treårskrigen. Et bidrag til dets politiske historie* (I–II, 1959–62). Fremstillingen er levende, flere steder spændende, med mange nye enkeltheder hentet fra et meget stort utrykt kildemateriale. Det vrimler med personer, dansksindede og slesvigholstenere, loyale embedsmænd og edsbrydere, retfærdige og uretfærdige. Mængden af detaljer kan virke overvældende som i flere af forfatterens senere skrifter, og man ønsker med en kyndig anmelder at han havde samlet hovedtrækkene ved slutningen af hvert afsnit og givet os en udførlig konklusion. Værket er ikke destomindre et vigtigt bidrag til Slesvigs historie.

Af hans talrige andre arbejder i denne gruppe nævner jeg blot *Carl Moltke og dannelsen af helstatsministeriet i januar 1852* (Hist Tidsskr. 1957) og *Arvefølgesag og forfatningsforhold i det danske monarki ved midten af 19. århundrede. Fr. v. Pechlins virksomhed for monarkiets opretholdelse cirka 1845–51* (Vid. Selsk. Hist.–filos. medd. 1973). De to afhandlinger viser Hjelholts sympati for loyale tyskdannede statstjenere og hans forståelse for deres tankegang. Carl Moltke og Pechlin mente lige-

som Hjelholt at kongelovens arvefølge gjaldt i hele Slesvig til 1853. Hjelholts beundring for den »kraftige, beslutsomme« helstatsmand Carl Moltke er åbenbar. Hjelholt sympatiserede tilsyneladende mere med kongetro helstatsmænd, dem der ville bevare hele det dansk-tyske monarki og som ikke gik på akkord med slesvigholstenerne, end med de danskere der i dette og forrige århundrede ville dele Slesvig. Genforeningen 1920 anså han for en unational løsning, en tilsidesættelse af den historiske retfærdighed.

En særlig gruppe af Hjelholts arbejder om det slesvigske spørgsmål indeholder væsentlige bidrag til ikke-dansk historie. Hans »inderlige ønske« om »Højnordens enhed« gav ham interesse for den tyske enhedsbevægelse, siger han, og han blev som det vel var naturligt for en tidligere retsstatsmand optaget af problemet statsmoral kontra privatmoral. Begge disse emner belyste han i *Heinrich von Treitschke og Slesvig-Holsten. Tysk liberalisme og Bismarcks politik i det slesvig-holstenske spørgsmål* (1928, tysk oversættelse 1929). Bogen er vokset ud af en oprindelig mere ambitiøs plan om at skildre Treitschke og hans betydning for det tyske kejserdømmes af magtdyrkelse farvede åndspræg. Hjelholt viser hvordan den tyske historiker og forkæmper for Tysklands enhed, oprindelig liberal, først forsvarede Augustenborgernes arveret til Slesvig-Holsten, men 1864 blev talsmand for Preussens anneksion af hertugdømmerne, fordi Preussen havde magten og derfor efter hans mening retten til at samle Tyskland. Hjelholt følger i detaljer, med brede referater af trykt og utrykt materiale, Treitschkes holdning 1864-67, og bidrager til karakteristikken af ham og enkelte andre liberale der i de samme år skiftede standpunkt, især Gustav Freytag. Adskilligt af det Hjelholt fremdrog var nyt også for tyske læsere. Studiet af Treitschkes utrykte papirer som han fik adgang til under et ophold i Berlin 1927 var iøvrigt ikke helt let. Hans dechiffriering af et vigtigt manuskript der udelukkende består af stikord er en ikke ringe bedrift. Det var et arbejde for karlfolk, sagde Svend Aakjær.

Hjelholts to værker på engelsk om britisk mægling i den dansk-tyske konflikt 1848-50 og Englands betydning for ordningen af den danske arvefølge 1850-52 (*British Mediation in the Danish-German Conflict 1848-1850 I-II* og *Great Britain, the Danish-German Conflict and the Danish Succession 1850-52*. Vid.Selsk. Hist.-filos. medd. 1965-66 og 1971) handler om udenrigspolitisk historie. Denne disciplin lå ham temmelig fjernt, i det mindste sådan som den dyrkes nu. Den meget detaljerede fremstilling i de tre bind bygger hovedsagelig på et vældigt

utrykt materiale især fra engelske, danske og tyske arkiver og bringer en fylde af nye enkeltheder. De gør det klart at hovedpersonen udenrigsminister Palmerston der måtte kæmpe mod dronning Victorias og prins Alberts ønske om at England skulle støtte Augustenborgerne, var en rimeligt upartisk mægler mellem Danmark og de tyske magter – Hjelholt mener dog at han var lidt for tyskvenlig. Endvidere at Palmerston holdt fast ved at hele Slesvig statsretligt var dansk og Det tyske Forbund uvedkommende, samt at han ville undgå engelsk militær støtte til Danmark og i det hele begrænse Englands forpligtelser på fastlandet. Men fremstillingen er i hovedsagen indskrænket til hvad der fremgår af den diplomatiske korrespondance. De sagkyndige anmeldere savnede en undersøgelse af beslutningsprocessen i den engelske regering, en forklaring på Palmerstons holdning som et led i Englands almindelige udenrigspolitik og en mere indgående analyse af den europæiske situation og dens betydning for de diplomatiske forhandlinger.

Holger Hjelholt var arkivmand og nærede en ægte ærbødighed for de minder om vor fortid som arkiverne gemmer. Han fandt engang et ukendt brev fra Ludvig Holberg – »hænderne ryster når man får øje på slikt«, skrev han. Han havde sans for de menneskelige træk som historikeren især møder i private breve og optegnelser, og han kunne tale om »det ægte liv, den ligesom fortættede følelse« der fandtes i nogle af dem. I en avisartikel skriver han: »Det er desværre så langt fra alle store hændelser i vort folks historie som vi kan få belyst ved private breve og optegnelser. Men hvor bevæges og glædes vi ikke i de tilfælde hvor dette lader sig gøre. Vi føler da, at vi ligesom har givet dette forgængelige og flygtige liv noget af evighedens præg«. Når man læser Hjelholts skrifter mærker man at han holdt af adskillige af de mennesker han skildrer, både de offervillige jævne folk som vi træffer i hans Sønderjylland under Treårskrigen, og de store personligheder, især dem, der kæmpede for en idé. Når han nævner dem får hans ellers nøgterne sprog et anstrøg af patos. Han taler om «de ædle og oplyste mænd», opfyldt af tidens frihedsidealer, der gennemførte de store landboreformer, om Regenburgs rene og ædle karakter og ideelle arbejde. Den historiker han beundrede mest var vistnok Friedrich Meinecke. Da Meinecke 1952 fyldte 90 skrev Hjelholt om ham: man møder i hans værker »en rig og frugtbar intelligens, ærefrygt for samvittighedens bud og uafsladelig stræben efter at finde frem til det guddommelige, det sande, skønne, gode og hellige«. Meineckes værker hører til dem der giver den interesserede læser »ud-

bytte såvel for hoved som for hjerte«. Hjelholts videnskabelige arbejder kan næppe røre hjerter. Men i sine fordringsløse dagbladskronikker, navnlig dem der fortæller om hans barndom og ungdom, åbner han undertiden for så meget mere af det der boede i ham, at det nok kan give en modtagelig læser udbytte for hjertet. De citater jeg her har brugt til hans karakteristik er alle hentet fra hans avisartikler.

Det er karakteristisk for Hjelholts historiesyn at han i sine skrifter jævnlig stiller ret og uret op mod hinanden, den statsretlige, den historiske og den moralske: statsretligt gjaldt kongelovens mandlig-kvindelige arvefølge i Slesvig indtil tronfølgeloven 1853, hævder han. Slesvig-Holstenerne havde uret i deres statsretlige opfattelse og i det meste af deres øvrige argumentation. Augustenborgernes arvekrav på Slesvig efter den kongelige mandslinie, som Erslev forsvarede, var efter Hjelholts mening uberettiget. Han mente endvidere at Danmark har den historiske ret til Sydslesvig, selv om han efter 1945 indrømmede at det måtte afhænge af sydslesvigernes ønsker om Sydslesvig blev forenet med Danmark. Han fandt det moralsk forkasteligt og foragteligt at præster og embedsmænd i Slesvig under oprøret og treårskrigen brød deres ed til kongen. Hjelholt var tilfreds når han mente at have vist læserne at Danmark havde retten på sin side. Han troede på at det styrkede danskhedens sag i den aktuelle nationalitetskamp. Han ville som historiker være upartisk, tjene sandhed og retfærdighed, sagde han, men han manglede undertiden blik for at andre synspunkter og vurderinger end hans egne kunne være berettigede eller dog måske fortjente en mildere dom end han undte dem.

Som videnskabsmand var Hjelholt udpræget arkivforsker. Det var hans styrke, men deri lå også hans begrænsning. Han arbejdede helst med utrykte og om muligt hidtil uudnyttede kilder, og refererede og citerede dem gerne udførligt og altid præcist, for nøjagtighed var et af hans første krav til historikeren. Hvad der fandtes om hans emne i litteraturen interesserede ham knap så meget. I mindre undersøgelser af begrænsede problemer hvor han kendte alle eller næsten alle kilder, kunne han overbevise ved skarpsindighed og grundig dokumentation. I de fleste af hans større arbejder, disputatsen, rigsdagshistorien, Sønderjylland under Treårskrigen, de tre bind om Danmark og England, savnede både danske og udenlandske kritikere ikke uden grund vurderende konklusioner af de mange detaljer, eller de beklagede at det begrænsede område som hans kilder belyste ikke var sat ind i en større forklarende sammenhæng. Noget tyder på at han var bange for at komme på usikker grund hvis han bevægede sig ud over de kilder han kendte tilbunds, og det som

direkte og umiddelbart kunne sluttes af deres tekst, og at han derfor skyede både videregående konklusioner og de hypoteser som nødvendigvis indgår i historiske forklaringer, navnlig i de mere komplicerede. Han søgte altid at vise hvad der var sket, og det er unægtelig vigtigt for historikeren, men sjældnere hvorfor det skete. Hans arbejder er ikke udelukkende men overvejende deskriptive, og de yngre historikere der vil studere veldefinerede problemer og ønsker at kombinere beskrivelse med analyse og forklaring kunne nok finde hans arbejdsmåde noget gammeldags. Men alle respekterede hans redelighed og anerkendte hans store arbejdsindsats og værdien af de talrige nye oplysninger hans forskning har givet os.

Hjelholt havde ikke et ukompliceret sind, og de skuffelser han led under sin karriere og i sine politiske forhåbninger satte deres spor. Det hjalp ham dog at han både havde lune og selvironi, og han fik gennem årene mange glæder. Han elskede at rejse, især til smukke egne og med en af sine nærmeste. I en kronik fra 1956 fortæller han om en drøm: han planlagde med sin ældre bror en cykeltur ind i sin barndoms fynske landskab og tænker at det er »et landskab der fører op i himlen, hvor der vistnok ser noget lignende ud. Ja, det sidste kan jeg naturligvis ikke helt svare for«. »Man bliver aldrig for gammel til lykken« er titlen på en anden kronik om hans gensyn med Dalarnes storslåede natur efter mange års fravær. Han holdt som sin mor af poesi og anden skønlitteratur, og citerede af ældre danske, svenske, tyske og schweiziske digte og romaner flød let fra hans pen. Gladest og mest indtagende har jeg oplevet ham i festlige sammenkomster med hans familie og nogle få gamle venner, helst nogle der var fortrolige med det åndelige milieu han var opvokset i. Dér følte han sig hjemme, dér var han tryk. Hans forskning bragte ham trods kritikken både arbejdsglæde og fortjent anerkendelse og efterhånden tydelige tegn på faglig anseelse. Han var formand for Den danske historiske Forening 1954–62 og forstander for Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie 1960–65, to hædershverv han satte pris på. Og han blev utvivlsomt meget glad da han 1952 blev valgt ind i Videnskabernes Selskab. Han forsøgte nødig et møde og blev vist et af Selskabets mest afholdte medlemmer. Man skønnede på hans tørre lune i samværet og hørte gerne hans klare foredrag. Han var en af de få humanister der viste tilhørerne det hensyn at tale uden manuskript og som kunne gøre det uden at tabe tråden. Han var åndsfrisk til det sidste. Efter sin afskedstale her 12. maj ifjor nåede han at gense Schweiz i selskab med sin ene datter og fik en let død uden forudgående sygdom, i dette land som han holdt af.